

Govori li Kozarčeva Tena slavonski?

Ham, Sanda

Source / Izvornik: **Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, 2009, 56, 53 - 64**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:558988>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

duce misunderstandings in Croatian linguistic discourse. They are not synonyms because the standard language is a literary or written language, but not every literary language is a standard language. Standard language is the most highly developed form of a literary or written language. Therefore, standard and literary have to be distinguished and denoted by different terms.

GOVORI LI KOZARČEVA TENA SLAVONSKI?

Sanda Ham

U jednom je osnovnoškolskom udžbeniku¹ napisano da Josip Kozarac pripada u hrvatsku dijalekatnu književnost. Već i samo svrstavanje hrvatskoga autora iz 19. st. u pokrajinsku književnost, a kamoli dijalekatnu, obvezno zahtijeva pojašnjenje da pokrajinska književnost u stvari znači zavičajnost, a zavičajnost znači pisanje o određenim, zavičajnim temama, a ne uključuje nužno pisanje zavičajnim jezikom. Kozarac piše o Slavoniji i slavonskim temama, ali pojam dijalekatnosti znači i pisanje na dijalektu. Budući da je Josip Kozarac dijelom školske lektire, važan je pristup njegovu jeziku jer je riječ o pristupu hrvatskom književnom jeziku predmartićevske norme, dakle, jeziku zagrebačke filološke škole, a znanja koja učenici ponesu iz škole vrlo često odlučuju o njihovu pristupu istom književniku i kada napuste školske klupe. Ne valja misliti da je Josip Kozarac dijalektni književnik i pristupiti njegovu jeziku kao slavonskomu dijalektu ili jeziku koji je djelomice dijalekatni.

Literature je o Josipu Kozarcu mnogo,² ali jezikoslovne literature o jeziku Josipa Kozarca, opisa njegovog jezika, objavljenih nema.³ Postoje napomene u predgovorima ili pogovorim njegovim izdanjima, a i te su napomene obično vrlo neprijateljski raspoložene prema Kozarčevu jeziku i obično im je cilj opravdati urednikove zahvate u Kozarčev jezik – slovopisne, pravopisne i jezične promjene; usklađivanje norme zagrebačke škole s tada rastućom maretićevskom normom.

¹ Podatci o udžbeniku poznati su Jezikovu uredništvu.

² Opširan popis literature o Josipu Kozarcu navodi se u knjizi 53. izdanja Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1964. i u Stoljećima hrvatske književnosti u knjizi Josip Kozarac, Izabrana djela, Zagreb, 1997. Najopširniji popis literature o Kozarcu još je uvijek onaj M. Kaminskoga iz 1987. u Zborniku radova Josip Kozarac u izdanju vinkovačkoga ogranka DHK.

³ Jezik Josipa Kozarca (sklonidbeni sustav) temom je mojega doktorskoga rada u rukopisu. Prije nego što sam napisala doktorski rad, 1992., postojao je samo jedan oveći rad i to rad S. Sekereša (1984.) koji je jezikoslovni opis sintaktičke razine Kozarčeva jezika u Mrtvim kapitalima (i to ne na izvornom tekstu, nego prepravljana jezika). Objavila sam kraći osvrt na Kozarčev jezik (1988., 2000.) pa tako i na brojne prilagodbe Kozarčeva jezika. Na ista ta pitanja upozorio je i S. Damjanović (2000., 2006.)

Prvi Kozarčev kritičar Bartol Inhof⁴ nije priredio ni jedno njegovo djelo; kritizirao je J. Kozarca za njegova života – prva Kozarčeva izdanja, ona u kojima jezik nije mijenjan.

J. Kozarac i B. Inhof suvremenici su, a to znači da su sudionici iste jezične smjene krajem 19. st. kada norma zagrebačke filološke škole ustupa mjesto normi hrvatskih vukovaca. To je razdoblje u Hrvatskoj osobito i po tom što se obje norme potvrđuju u javnoj upotrebi pa zbog toga supostoji neobična pravopisno-jezična dvojnost jer jedni pišu jezikom zagrebačke škole, a drugi jezikom koji normiraju hrvatski vukovci.

Budući da J. Kozarac ide u red onih književnika koji pišu oslanjajući se na normu zagrebačke škole to znači pisanje morfonološkim pravopisom: *otca, izpod, bielo*; upotreba nesinkretiziranih nastavaka za dativ, lokativ i instrumental množine: *k ljudim, o ljudih, s ljudi*; sintaktičke osobitosti među kojima je najizrazitija atributna upotreba glagolskih pridjeva prošlih i sadašnjih: *smijuće se oči, misleći čovjek, preziruća žena*.⁵ U vukovskoj normi takvih oblika nema – vukovskoj je normi uporište Karadžićev i Daničićev jezični kanon u kojem je odbačen morfonološki pravopis, a prihvaćen fonološki: *oca, ispod, bijelo*; odbačeni su neujednačeni nastavci, a prihvaćeni ujednačeni: *k ljudima, o ljudima, s ljudima*; odbačena je atributna upotreba glagolskih pridjeva prošlih i sadašnjih, a umjesto njih upotrebljava se obično cijela atributna rečenica: *smijuće se oči > oči koje se smiju, misleći čovjek > čovjek koji misli, preziruća žena > žena koja prezire*. I ta nevedena obilježja samo su neka od mnoštva koja je hrvatski jezik izgubio na prijelomu normâ, na prijelomu stoljeća.

Iako B. Inhof nema posebnoga rada o jeziku J. Kozarca, i kratki jezični osvrti, koji su sastavnim dijelom Inhofovih književnih kritika Kozarčevih Mrtvih kapitala, Među svietlom i tminom (Inhof, 1892.), Tene i Tri ljubavi (Inhof, 1894.) dostatni su za zaključak da B. Inhof kritizirajući neke od osobitosti Kozarčeva jezika, neizravno kritizira jezik zagrebačke škole. Naime, činjenica da su J. Kozarac i B. Inhof suvremenici uključuje i činjenicu da među njima nema jezičnoga vremenskoga odmaka pa pišući o jeziku Kozarčeva djela, B. Inhof piše o sebi suvremenom jeziku, a kritizirajući ga, očito kritizira obilježja one norme koja mu je neprihvatljiva – norme zagrebačke škole.

Svoj kratki osvrt na jezik Među svietlom i tminom B. Inhof započinje pozivanjem na nužnost gramatičke pravilnosti:

„Od pisca se traži, da mu je najprije jezik gramatički pravilan, a drugo da mu je stil njegov udešen prama duhu jezika hrvatskoga.“ (Inhof, 1994.: 29.)

⁴ Opširnije o B. Inhofu i njegovu odnosu prema suvremenicima i suvremenim jezičnim pitanjima vidi: Ham, 2000.

⁵ O pojmu i nazivu glagolskoga pridjeva radnoga i trpnoga vidi: Ham, 1995.; Kolenić, 2003.

Nepravilnim u J. Kozarca smatra upotrebu neujednačenih padežnih nastavaka za množinu i atributnu upotrebu glagolskih pridjeva prošlih i sadašnjih. Obje te jezične osobitosti naziva *jezičnim runjama* i *pogrješkama* pa čak i predlaže kako bi se pogrješke mogle popraviti:

„... mjesto „smijućim se velikim očima“ moglo bi se reći: sa smiješkom u očima. Lovretić u svojoj „Seoskoj pripovijesti“ ima „nasmijano lice“, pa bi se prema tomu moglo reći: nasmijananim očima, nasmijananim licem (mj. smiješećim licem, očima).“ (Inhof, 1994.: 29.)

B. Inhofu gramatički je nepravilan onaj padežni sustav i ona jezična obilježja koja su kao jedina pravilna bila zapisana u slovnica zagrebačke škole. Valja napomenuti i to da se u Šenoe, Kumičića ili Gjalskoga potvrđuju ista jezična obilježja, ali zbog njih nisu kritizirani. Poglavitito se to odnosi na Šenou koji je i u svoje i u naše vrijeme besprigovorno smještan u sam vrh jezičnoga umijeća. (Katičić, 1999.) To znači da je pojam gramatički pravilnoga i nepravilnoga krajem 19. st. u Hrvatskoj bio relativan i da je ovisio o pripadnosti jezičnoga ocjenjivača određenoj filološkoj školi – ono što je zagrebačkoj školi gramatički pravilno, hrvatskim je vukovcima nepravilno; ono što je hrvatskim vukovcima gramatički pravilno, zagrebačkoj je školi nepravilno. Prema tomu, Inhofova je kritika još u svoje vrijeme bila ili neprihvatljiva ili prihvatljiva, ovisno o tom iz koje je filološke škole gledana.

Kao što je u svoje vrijeme Inhofova kritika mogla podijeliti mišljenja suvremenika, tako je i tijekom našega stoljeća. Jezik J. Kozarca ocjenjivali su ovostoljetni priređivači njegovih izdanja obično vrlo površno pa se i bez pomnije raščlambe donosio sud da mu je jezik dijalekatni slavonski, arhaičan, pod utjecajem njemačke sintakse, hrapav (ma što god to značilo). Uporišta su takvom mišljenju bila baš u Kozarčevoj upotrebi onih oblika koje kritizira i B. Inhof, onih oblika koje propisuje zagrebačka škola. Tomu je tako jer je 20. st. obilježeno normom koja je proključala iz vukovske klice – normom *hrvatskosrpskoga* jezika. Toj normi i tom jeziku svakako nije mogao odgovarati jezik zagrebačke škole jer je zorno svjedočio da su i prije Vukovih nastojanja Hrvati imali književni jezik i to različit od srpskoga. U tom se smislu jezična razina Kozarčeva književnoga djela prepravljala i prilagođavala suvremenom jeziku pa je prilagođeni, kako se običavalo reći – osuvremenjeni Kozarac, dolazio u ruke naraštajima ovostoljetnih čitatelja. Loš običaj jezične prilagodbe hrvatskih književnika 19. st. nije presudio samo Kozarčevu jeziku, nego su jezično stradali i drugi književnici iz toga razdoblja.

Prvi je priređivač Kozarčeva djela bio B. Vodnik (tada još pod pseudonimom B. Drechslera) u predgovoru Mrtvim kapitalima izrekao je oštru osudu Kozarčeva jezika i stila:

„On se kao umjetnik ne služi ni bogatim jezikom, ni krasnim stilom, ni onim laganim i ugodnim slavonskim pričanjem, ni poezijom prirode i čovjeka – u njega je naprotiv jezik hrapav, neizbrušen, uglat, stil neuglađen, pripovijedanje sporo i teško, a poezija kao hotimice ugušena. Logika označuje njegov jezik i stil...“ (Drechsler, 1910.: 11.)

Od te se Vodnikove kritike priređivači nisu uspjeli otrgnuti – kao da nitko nije provjeravao je li Vodnikova posve subjektivna prosudba točna; zašto ju je Vodnik izrekao, gdje su točno te *uglatosti i hrapovosti, neizbrušenosti i neuglađenosti* – to nitko poslije Vodnika nije propitivao.

U novijim su se izdanjima napomene svodile na jedno, uvijek na isto, *kritički* se uočava da je Kozarac pisao:

„jezikom, u kome ima germanskih utjecaja (glagol na kraju rečenice, sklanjanje participa prezenta); ili je pojedine misli nespretno izrazio. To je dobrim dijelom posljedica osam godina gimnazijskih razreda s njemačkim nastavnim jezikom, bečkog studija i stručne šumarske literature...“ (Štampar, 1950.: 516.)

Takva tvrdnja ostaje obično neutemeljenom jer nije oprimjerena iz Kozarčeva djela, pa čitatelju ostaje samomu zaključivati koji su to njemački utjecaji i kakve su te nespretnosti. Valja pripomenuti i to da prosječni čitatelj nije ni najmanje obrazovan tako da bi pravilno tumačio jezik, kako hrvatskih realista, tako i Josipa J. Kozarca; tumačio ga kao dio hrvatske norme 19. stoljeća. Tako se nespretnom čitatelju njemačkim utjecajem i stilskom nespretnošću može učiniti svaki oblik i svako ono rečenično ustrojstvo koje nije blisko suvremenom književnom jeziku, nego je sukladno starijem.

Sagledamo li Kozarčev jezik iz njegova vremena prosudit ćemo da su napomene o njegovu jeziku (ne samo zbog pogrješnoga pristupa priređivača) netočne:

„Arhaizam bo ... u ovom je izdanju izostavljen, jer se iz konteksta može uglavnom razumjeti smisao rečenice, a mlađim čitačima je taj arhaizam nerazumljiv.“ (Štampar, 1964.)

Isti priređivač kao zastarjelice navodi i oblike: *težji, širji, njeki, donjekle, lahak, nu, prem, akoprem, dočim...*, a sve su to oblici normom propisani u Kozarčevo vrijeme, oblici iz onovremenih školskih gramatika, a potvrđuju se i u tekstovima Kozarčevih suvremenika. *Mlađim čitačima* ti oblici i mogu biti nepoznati, ali ne zbog toga što su vremenom nestali iz upotrebe, zastarjeli, nego zbog toga što su izbačeni iz upotrebe; izbačeni su tijekom prijeloma norme zagrebačke filološke škole, tijekom jezične prilagodbe književnih djela. Zbog toga bi *mlađi čitač*, a uz naprijed spomenuto udžbeničko svrstavnje J. Kozarca u dijalekatne književnike, doista mogao misliti kako je riječ o slavonskom dijalektu.

Koliko je bilo nerazumijevanje jezika književnika 19. st. pokazuju i napomene o Kozarčevoj upotrebi glagolskoga pridjeva prošloga i sadašnjega u atributnoj ulozi. U suvremenom se jeziku taj oblik zadržao samo u nekim sintagmama: *leteći tanjur, lutajući reporter, bivši kralj, ohrabrujući podatci...* i sl., ali u Kozarčevu je jeziku sasvim običan, i Kozarac ga upotrebljava često (češće nego njegovi mnogi suvremenici), a upotrebljava ga onako kako je suvremenoj normi protivno: *sa sviešču boreća se grabežljivost, zapoviedajući general, plač probudivšega se djeteta*. Priređivači,

smatrajući glagolske pridjeve prošle i sadašnje u atributnoj ulozi germanizmom ili rusizmom, a tim i nedostatkom Kozarčeva jezika, mijenjaju ga u odnosne rečenice: *grabežljivost koja se bori sa sviešču, general koji zapovijeda, plač djeteta koje se probudilo*. Atributna je uloga glagolskih pridjeva prošlih i sadašnjih opisana u gramatikama Kozarčeva vremena, a nema napomene o nehrvatskom podrijetlu.⁶ I ne samo to, A. Veber u *Skladnji* (1859.: 192.) opisuje preobliku kojom se u rečenicu uvodi atribut/glagolski pridjev smatrajući ga preobličenim iz atributne odnosne rečenice. Prema tomu, glagolski pridjevi prošli i sadašnji u atributnoj ulozi u starijem su hrvatskom književnom jeziku imali svoje čvrsto mjesto, normom propisano, a upotrebom potvrđeno.

U Kozarčevim je tekstovima prilagodba išla toliko daleko da su i znanstveni radovi o Kozarčevu jeziku pisani prema prilagođenim tekstovima, a ne prema izvorima. Stjepan Sekereš opisujući sintaktičko ustrojstvo Kozarčeva teksta čak ni ne spominje veznik akoprem, ali spominje suvremenu istoznačnicu premda – opisuje sintaksu Kozarčeve rečenice na temelju prilagođenoga teksta. (Sekereš, 1984.)

Takav pristup može iskriviti ne samo čitateljevu prosudbu, nego i znanstvenikovu: preko cijeloga se jednoga jezično-povijesnog dijela kulture olako prelazi, kao da i ne postoji, a vrijednost mu se traži samo u odnosu na suvremeno stanje :

„Na žalost Kozarac nije imao, kao Đalski, tu sreću da mu za života izađu sabrana djela u kojima bi mu bio, nakon Mareticeve i Brozove reforme, moderniziran jezik, te bi na taj način djelovao suvremenije. Zato Kozarac u prijevodu bolje djeluje nego u originalu koji nije posuvremenjen! Na takav su način razumljiviji i neki njegovi uspjesi u inostranstvu.“⁷

No što se drugo i može očekivati od pristupa jeziku koji prosuđuje:

„Fatalna je činjenica, da uvođenjem štokavštine kao književnog jezika nije prihvaćeno i načelo, da se piše kako narod štokavski govori, nego su se naslanjanjem na dubrovačke pisce, a potpomognuti kajkavskom sredinom i konzervativizmom čakavštine zadržali neki stariji oblici... Zato danas treba starijega pisca, koji odlazi u šire redove čitalaca riješiti onog izrazito arhaičnoga balasta...“ (Štampar, 1950.: 517)

Navedenim riječima doista ne treba komentara jer su odavna raskrinkane kao nevaljane i nadahnute jezičnom unitarističkom politikom.

Kozarčevi su tekstovi ispravljani u suvremenim izdanjima, ali ono što je ispravljano nisu bile *hrapavosti i nespretnosti*, nego oni oblici koji su odgovarali normi 19. st., ali ne i suvremenom književnom jeziku.

⁶ A. Veber uz svaki oblik koji smatra nehrvatskim daje napomenu o podrijetlu i preporuku o pravilnoj upotrebi.

⁷ Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 53, Zagreb, 1964., str. 19.

Budući da je Josip Kozarac rođenjem, životom i djelom vezan uz Slavoniju može se pretpostaviti da u njegovu jeziku ima i oblika iz slavonskoga dijalekta, a priređivači njegovih djela u 20. st., koji redovito ističu *slavonsku jezičnu crtu*, govore i ovako:

„U drugoj polovini 19. st. razvila se u Hrvatskoj velika borba oko novoga pravopisa. U to vrijeme već su postojale neke gramatike hrvatskoga jezika za srednje škole (A. Mažuranić, Slovnica hervatska za gimnazije i realne škole; A. V. Tkalčević: Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta, Slovnica hrvatska; M. Divković: Oblici, Sintaksa i dr.). Josip Kozarac koji je završio gimnaziju u Vinkovcima, dobro je poznao spomenute gramatike, te se u njegovu jeziku opaža jak utjecaj književnog jezika.“ (Sekereš, 1984.: 49.)

Naravno, poznavatelj književnoga jezika 19. st. potražiti će u književnomu djelu toga razdoblja književni jezik u kojemu bi moglo biti dijalektizama i dijalekatnih utjecaja, a ne obratno. Ipak, rečenicu: *te se u njegovu jeziku opaža jak utjecaj književnog jezika*, bez obzira na to koliko bila apsurdna, ne treba zanemariti jer baš ta rečenica oslikava raspoloženje kritike s početka 20. st. prema jeziku hrvatskih književnika 19. st. Smatran je pokrajinskim i dijalekatnim. Ta se zabluda na žalost, gdjegdje održala i danas.

Poznato je da Kozarac upotrebljava leksičke oblike koji su dijalekatni i koji danas ne pripadaju književnom jeziku. To je posve naravno jer pisati o Slavoniji i slavonskim temama, a biti realist, nije ni moguće bez pokojega stilski upotrijebljenoga dijalektizma – obično turcizma, germanizma ili hungarizma, primjerice – *ašikovati, cviker, divan, faliti, kiljer, kiniti se, kočiš, nacifran*... To su književni povjesničari i priređivači ponovljenih izdanja Kozarčevih djela valjano uočili i redovito o tom napominjali u predgovorima ili pogovorima. I na temelju tih, stilski i jezično opravdanih rijetkih dijalektizama, donosili zaključke o dijalekatnim obilježjima Kozarčeva jezika u cjelini i proglašavali J. Kozarca dijalekatnim piscem. Suvremeni opisi Kozarčeva jezika, kao i opisi hrvatskoga književnoga jezika 19. st., vrlo jasno pokazuju da tomu nije tako. (Ham, 1998., 2000.; Damjanović, 2000., 2006.) Kozarac je pisao hrvatskim književnim jezikom 19. st., *a lijepi je štokavski govor Slavonije* (kako to priređivači Kozarčevih djela običavaju reći) zastupljen u Kozarčevu tekstu u istoj mjeri u kojoj i u književnom jeziku njegova doba – stilotvorno. Na isti je način, primjerice, i u Kovačičevoj Registraturi kajkavizama. (Flaker, 1976.)

Kozarčeva se Tena, koja je u središtu ovoga rada, bez zadržke može svrstati u relizam.⁸ Na osobitu uloga jezika u realizmu, poglavito u jezičnom ocrtavanju (karakterizaciji) likova upozorava književna teorija:

⁸ Isto, naravno vrijedi i za ostala Kozarčeva djela. Ipak valja upozoriti da se Oprava nešto odmiče od realizma (Šicel, 1990.), ali za ovaj rad taj podatak nije znakovit budući da je u svim Kozarčevim djelima, pa tako i u Opravi, riječ o načelno istom jezičnom (ne)ocrtavanju likova.

„Realizam teži također razlikovanju jezika pripovjedačeva od jezika njegovih likova. Ako se pripovjedačev jezik oslanja uglavnom na jezični standard nacionalnog jezika svoga vremena... onda je jezik kojim govore likovi uvjetovan u krajnjoj liniji stvaranjem socijalno motiviranih karaktera... Zbog toga se njihov govor diferencira prema klasnim, profesionalnim, etničkim osobinama, pa tako u strukturu proze ulaze žargonizmi, osobine profesionalnih govora, dijalektizmi...“ (Flaker, 1976.: 158.)

Gornji se navod odnosi ponajprije na europski realizam, a kada je o hrvatskom realizmu riječ valja povesti računa o osobitom položaju hrvatskoga književnoga jezika u drugoj polovici 19. st. – to je jezik koji okuplja hrvatsku trodijalektnost pa već i prema toj općepoznatoj činjenici isključuje mogućnost postojanja hrvatske dijalekatne književnosti realizma. Zbog toga je svakako zanimljivo opisati odnos književnoga jezika i dijalekta u hrvatskih književnika realizma, ali prema jednoj od odrednica stilskoga razdoblja – jezičnom ocrtavanju likova. Naime, odnos je hrvatske trodijalekatnosti i književnoga jezika u 19. st. danas načelno jasan, ali stilotvornost je hrvatskih dijalekata u tom razdoblju slabo poznata – bit će tomu tako jer je književna kritika do 70-ih godina 20. st. jezik hrvatskih književnika realizma proglašavala dijalekatnim pa u tom ozračju nije ni bilo moguće govoriti o stilostvornosti.

Pitanje jezičnoga ocrtavanja likova dovodi do naslovnoga pitanja – govori li Tena slavonski? Odnosno, govore li barem Kozarčevi Slavonci slavonski, ako on kao pripovjedač ne govori dijalektom nego hrvatskim književnim jezikom predmarićevske norme. Tena je ovdje, u ovom radu, odabrana kao jedna od najpoznatijih Kozarčevih pripovijedaka, školska lektira, često izdavana, a istoimena glavna junakinja jedna je od najpoznatijih u hrvatskoj književnosti.

U Teni bi, uz pripovjedača,⁹ trebale biti tri jezične skupine likova – slavonski seljaci, pretežito neobrazovani iz čijih bi se usta očekivao dijalekatni izraz; stranci Francuz Leon i Čeh Baranek koji hrvatski ne mogu znati tako dobro da ga glatko i bez pogrješaka govore, a slavonskoga dijalekta znalci ne mogu biti; Romi Maruška i Đorđe koji hrvatski zasigurno nisu govorili onako kako ga govore Tena, Leon ili Baranek. Je li riječ o trima jezično različitim skupinama, pokazat će sljedeća kratka raščlamba njihova jezika.

Evo kako Tenina majka grdi Tenina oca:

„Ma zar te nije pred Bogom i pred ljudima stid da ja ovakova crknita radim za tebe i za sebe, a ti se protežeš kao mačak pod slaninom. Diži se, nevolja te odniela.“ (Tena, str. 101.)¹⁰

⁹ Pripovjedačev je jezik načelno onaj koji je opisan naprijed u radu i za nj općenito vrijedi tvrdnja da je riječ o hrvatskom književnom jeziku predmarićevske norme, dakle, nije riječ o dijalektu.

¹⁰ Svi su navodi iz Tene preuzeti iz knjige Josip Kozarac, Izabrana djela, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1997. U tom je izdanju jezik izvorni, nije prilagođavan i mijenjan.

Prema podacima iz Ivšića (1913.),¹¹ Slavonac bi rekao ovako:

Ma zar te nije prid Bogom i prid ljudma stid da ja vaka crknita radim za tebe i za sebe, a ti se protežeš ko mačak pod slaninom. Diž se, nevolja te odnila.

Dakle, Tenina mati govori posve lijepim književnim jezikom. Čak i oblik *crknita* pripada onodobnoj normi, jer glagoli 2. vrste (na -nuti: *tonuti*, *venuti*, *crknuti*) u onodobnim su gramatika dopušteni na -iti: *toniti*, *venuti*, *crknuti*. Danas normativno pogrješno i dijalekatno, u Kozarčevo je vrijeme pravilno.

Zbog oblika je *živiti*, *letiti* i sl. Kozaračev jezik proglašenim ikavskim, upravo: slavonskim ikavskim govorom. Tako Tena kaže Leonu:

“A što ti ja znadem kazati! Više puta baš mislim: vidiš kako ti je kod njega liepo i dobro, a onaj soldat nije imao baš ništa, a ipak sam onoga *volila*... (Tena, str. 113.)

Međutim, Kozarčeva Tena, pa tako ni Kozarac, ne govore dijalekatno. Glasovni se skupovi *ije* (dvoglasno *ie*) i *je* pravopisno i fonološki uklapaju u sliku cijeloga književnoga jezika 19. st. Fonološka je vrijednost dugoga odraza jata, uz manje iznimke, ista kao i u suvremenom jeziku, ali je pismom različita: u skladu s pravilima *korienskoga* pravopisa dvoglasnik se bilježi kao *ie*. I Tena kaže *liepo* što je sukladno našem suvremenomu i Kozarčevu književomu *lijepo*, ali nije sukladno dijalektu – trebalo bi biti *lipo*. U Kozarca odstupanja u bilježenju jatovskoga odraza nisu ikavizmi, nego su prije hiperijekavizmi: *jastrieb*, *jastriebovim*, *uvrieda*, *oprieka* (suvremenim pravopisom: *jastrijeb*, *jastrijebovim*, *uvrijeda*, *oprijeka*), a u tekstovima se pretežito potvrđuju oblici u kojima dvoglasnik ima vrijednost koju ima i danas, dakle nije ikavski.

Isto tako postoji i cijela skupina primjera glagolskih oblika (izvedenih od glagola koji su u suvremenom jeziku u infinitivu na -jeti ili -eti) u kojima je Kozarac kolebljiv: *bditi/bdjeti*, *doživjela/doživila*, *vidio/vidjeo*, *voljeti/voliti*, *živjeti/živiti* i sl. Iz prikazanih bi se primjera moglo zaključiti da su razlozi kolebljivosti u Kozarčevu naravnom dijalekatnom jezičnom okružju. Gramatike i drugi onodobni jezikoslovni dokumenti pokazuju da kolebljivost oko jata nije samo Kozarčeva, nego je književnojezična:

„...pošto mnoga pitanja koja se miešaju u pravopis, a uistinu niesu pravopisna, nego jezična (trpiti ili trpjeti)... Tim se pitanjima hoće stalnoga znanstvenoga temelja...“ (Mrazović, 1877.: 218.)

¹¹ Slavonski dijalekt iz Ivšićeva Posavskoga govora i vremenski je i mjesno sukladan Kozaracu. Kozarac je službovao po većini mjesta koja je Ivšić obuhvatio svojim opisom. Pretpostavljam, naravno, da su Ivšićevi podatci točni. Uz to, usporedba sa suvremenijim dijalekatnim opisima istoga prostora ne bi bila učinkovita jer vremenski ne bi Kozarcu bila sukladna – opis bi postao dijakronijski što bi metodološki bilo nevaljano.

B. Inhof, prvi Kozarčev kritičar i suvremenik mu, u jezične pogriješke ubraja i Kozarčevu upotrebu trajnih glagola kao što su *prelažati*, *dolažati*:

„Svakako bi piscu njegova glasa valjalo paziti, da... se uklanja pogriješnim formama kao što su „prelažala“, „dolažati“ ako možda nisu u govoru onih krajeva česte.“ (Inhof, 1994.: 34.)

S gledišta suvremenoga jezika možemo se složiti s činjenicom, koju i B. Inhof uočava, da su *prelažala*, *dolažati* slavonski dijalektizmi i možemo se složiti da su ti slavonizmi u Kozarčevu tekstu stilski upotrijebljeni, a kao stilotvorne jezične sastavnice nisu pogriješke. Međutim, J. Kozarac nije suvremeni pisac i nije svrhovito njegov jezik prosuditi s gledišta suvremene norme, nego se svrhovitost prosudbe postiže tek s gledišta norme prema kojoj je J. Kozarac pisao. A to nas upućuje na slovnice zagrebačke škole, a u Veberovoj se navode sljedeći glagoli:

„... zid-ati, zid-am, zid-jem,

Opazka. Koji glagolji imadu praesens ovako ili onako, to se možeš samo iz običaja naučiti.“ (Veber, 1876.: 63.)

Ako su normativno dopušteni oblici *zidati*, *ziđem* pretpostaviti se može da su normativno dopušteni i oblici *prelazila*, *prelažala*; *dolaziti*, *dolažati* jer su istih morfoloških obilježja kao i *zidam*, *ziđem*. Prema tomu, pogriješke u J. Kozarca nema, a nema ni slavonizama jer ono što je danas slavonizam u Kozarčevo je doba bio normom priznati i dopušteni oblik.

Slavonizmima se smatraju i glagolski oblici *hćede*, *hćeo*... koji se potvrđuju u svim Kozarčevim djelima, pa i u Teni. *Hćede*, *hćeo* Kozarac upotrebljava sasvim rijetko. Najčešći su mu oblici *htio*, *htjede*; oblici pravilni kako danas tako i u Kozarčevo vrijeme. Međutim, Veberova će slovnica posvjedočiti i u korist *hćede*, *hćeo*: „... - treća osoba plur. glasi i hoćeju, hoćedu, ćedu, ćeju;...“ (1876.:71.) Kozarčevi *slavonizmi* nisu bili u 19. st. samo slavonski, nego su pripadali književnomu jeziku, pa tako i *hćede*, *hćeo*.

Tenin je izraz besprijekoran književni jezik, čak i s gledišta suvremene norme. Tena govori *što*, *bih*, *odhraniti*, *svatko*... upotrebljava čak i aorist. U dijalektu bi se očekivalo: *šta*, *bi*, *odraniti*, *svako*..., a aorist svakako ne. Evo razgovora Tenina i Ivkina, i danas bismo im pozavidjeli na jezičnoj pravilnosti:

“ ... rekoh da zato i moraju bježati od svog roda pa se seliti k nama, ali ona veli, da je za nas veća sramota, što nismo kadri ni svoje zemlje obraditi, a najviše radi toga da ne imamo djece.

- Znaš, jedno ili dvoje, ne bih baš marila... pa kad ga već rodiš da brže raste; nego pati se pet-šest godina s jednim, pa onda s drugim... eto ti starosti za leđima, pa u što ti onda život?

- ... lakše je materi desetero djece othraniti, negoli svoj toj djeci, kada odrastu, jednu jednu mater uzdržavati.“ (Tena, str. 124.)

Dakle, Kozarčevi Slavonci ne govore slavonski. Usuprot, njihov je izričaj tako pravičan¹² da se mirne duše može reći da upotrebe slavonskoga dijelekta kao stilskoga postupka u jezičnom ocrtavanju likova nema u Kozarca, a tako ni *hrapavog, neizbrušenog uglasitoga stila s jezičnim runjama* (kako je Kozarcu kritika prigovarala). Vodnik ipak u jednom nije pogriješio – nema dijalekatnoga izričaja nema *slavonskoga pričanja*.

Stranci, Francuz Leon i Čeh Baranek, govore glatkim, pravilnim hrvatski, visokoga stila – evo ulomka iz Leonova monologa:

„Biser, biser!... Bies bi ih znao, odkle tomu narodu još ta poezija. Došla, da mi proda djevojsku, a zove ju biserom; došla da jednu okalja, a drugu da mi ponudi...“ (Tena, str. 114.)

Nije mu se potkrala ni jedna pogrješka, ni jedan oblik kojim bi se ogriješio o hrvatski jezik, usuprot, riječ je o biranom stilu – navezak *u* u dativu *tomu*, instrumental gdje bi se u neutralnom izričaju očekivao nominativ: zove ju *biserom*. Posve je neočekivan takav birani izraz jer i sam Kozarac kaže o Leonovu jeziku:

„Hrvatski je govorio, u kratkih odsječnih stavcuh, neke rieči i preveć oštro naglašujući, a neke opet gutajući, te si morao obiknuti, da ga posve razumiješ.“ (Tena, str.107.)

Ipak, navedeni ulomak iz Lenova monologa, koji je i ogledni, pokazuje da Kozarac upozorava na nejasan Leonov jezik, ali čitatelja nejasnoćama ne opterećuje – Leon govori jasno, razumljivo i biranim stilom.

Čeh Baranek govori malo, ali ga Kozarac poslije kratkoga boravka u Hrvatskoj već unaprjeđuje u tumača ostalim Česima.

Slavonci ne govore slavonski, Francuz govori književnim hrvatskim jezikom bez francuskih leksičkih natruha (ili gramatičkih, a naglasci ionako nisu u tekstu obilježeni); Čeh hrvatski za nekoliko mjeseci nauči tako da glatko može reći:

„Bio sam prije okupacije tamo. Bi li mogao ja to zemljište odmah kupiti?“ (Tena, str.134.)

Dakle, ni stranci nisu jezično ocrtani, a doista je na razini očekivanja da je njihov jezik ili iskvareni književni (Leon) ili slavonski dijalekt s češkim natruhama.

Ostaje još treća skupina jezičnih likova – Romi. Kozarac ih naziva *Ciganima*. O njihovom jeziku u 19. st. nemamo podataka. Međutim, Kozarac je dosljedan samomu sebi – gramatika i leksik pravilni su:

„Evo ti, zlatna moja, golubice moja, Maruška ti kupila, u svoj Bosnoj ne ima takove marame, neima takovoga zobunčića, obuci ga golubice moja, da te vidi ciganka stara“ (Tena, str. 128.)

¹² Valja napomenuti da je uporaba prijedloga radi (gdje bi suvremena norma tražila zbog) u skladu s onodobnom normom. Vidi: Mlikota, 2008.

Uz oblik *Bosnoj* valja napomenuti da je pridjevna sklonidba (kao Hrvatska, Hrvatskoj) bila pravilna pa Romkinja ne odstupa od književnojezične norme. Što je samo po sebi doista apsurdno jer je malo vjerojatno da bi Romkinja u 19. st. do te mjere govorila pravilno da čak i navezak *a* upotrijebi u genitivu *takovoga*.

Ipak, ocrtavajući prizor u kojem Tena s prozora svoje kuće pokazuje Romkinji Maruški i okupljenim Romima sve što joj je Đorđe kupio, Kozarac progovara prvi put u Teni jezično stvarno – Romkinja ne razlikuje gramatičke kategorije – Đorđe je srednjega roda, a padež je izrečen prijedlogom, a ne nastavkom.

- „ – I ovo je od Gjorgja! – podiže ona par mekanih visokih cipelica.
- Moje Gjorgje, moje bielo grožđe! – zareva Maruška.
- Da te kolera pojela! – zaurlaše cigani u jedan glas.
- I ovo je od Gjorgja! – pokaza Tena crljeni rubac.
- I to od Gjorgje – moje zlatno grožđe! – kukala Maruška.“ (str. 126.)

Navedene riječi jedine su u u kojima se Kozarac odmiče od književnojezičnoga izraza i približava dijalektatnomu (romskom jeziku u 19. st?), a jezičnomu ocrtavanju likova. Ali čini se da stilska jezična razvedenost nije ovdje toliko u ulozi ocrtavanja likova. Romkinjin je nepravilni izraz suprotstavljen Teninom pravilnomu, a tako se pojačava komičnost prizora jer Romkinjini nepravilni gramatički oblici čine rimovane stihove. U prilog tomu je što bi i pravilni oblici bili rimotvorni (umjesto *od Gjorgje – moje zlatno grožđe* moglo je biti *od Gjorgja – mojeg zlatnog grožđa*), ali bi se izgubilo na komičnosti prizora.

Dakle, u Teninu svijetu Slavonac ne govori dijalektom, nego književnim jezikom, stranac hrvatski govori čisto i biranim stilom, Romi govore jasno hrvatski – tek kada treba zbog stihotvornosti pogriješiti (*I to od Gjorgje – moje zlatno grožđe*), Kozarac im dopušta gramatičkih nepravilnosti. Ako jezično treba prigovoriti Kozarcu, to je zbog toga što ne upotrebljava dijalekt kada narav pripovijedanja to zahtijeva, a ne zato što ga upotrebljava.

I zaključno – Kozarčeva Tena ne govori slavonski.

Literatura

- Damjanović, Stjepan, 2000., *Filološki razgovori*, Zagreb
- Damjanović, Stjepan, 2006., *Slavonske teme*, Zagreb
- Drechsler, Branko (pseudonim Branka Vodnika), 1910., *Josip Kozarac, Mrtvi kapital, Josip Kozarac*, Beograd, 1910. (ćirilično izdanje), (B.Vodnik napisao je predgovor naslovljen: *Josip Kozarac*)
- Flaker, Aleksandar, 1976., *Stilske formacije*, Zagreb
- Ham, Sanda, 1998., *Jezik zagrebačke filološke škole*, Osijek
- Ham, Sanda, 2000., *Bartol Infoh o jeziku Josipa Kozarca, Bartol Inhof, prilozi sa znanstvenog kolikovija 2000.*, 14. rujna 2000, Nijemci

- Inhof, Bartol, 1892. Među svjetlom i tminom, pripovijeda Josip Kozarac, izdanje Matice hrvatske, Vienac, br.13., Zagreb
- Inhof, Bartol, 1894., J. Kozarac, Tena. Preštampano iz "Doma i svijeta". J. Kozarac, Tri ljubavi iz mladenačkih uspomena. Preštampano iz "Prosvjete", Vienac, br. 31. Zagreb; Izabrana djela, priredila Vera Erl, Vinkovci, 1994
- Ivšić, Stjepan, 1913., Današnji posavski govor, Rad JAZU 196., 197., Zagreb
- Katičić, Radoslav, 1999., Na kroatističkim raskrižjima, Zagreb
- Kolenić, Ljiljana, 2003., Pogled u strukturu hrvatske gramatike, Osijek
- Mlikota, Jadranka, 2009., O izicanju namjere, Jezik, god. 56. br. 1., Zagreb
- Mrazović, Ladislav, 1877., Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa, Vienac, br. 11. – 14., Zagreb
- Sekereš, Stjepan, 1984., Sintaksa rečenice u Kozarčevim „Mrtvim kapitalima“, HAZU, Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci, br. 5., Vinkovci
- Šicel, Miroslav, 1990., Kozarčeva „Oprava“ kao model predmodernističke proze, Oglеди iz hrvatske književnosti, Rijeka
- Štampar, Emil, 1950., Predgovor u Djelima hrvatskih pisaca, Josip Kozarac, Zora, Zagreb
- Veber, Adolfo, 1876., Slovnica hrvatska, Zagreb

Sažetak

Sanda Ham, Filozofski fakultet, Osijek
UDK 811.163.42-46, izvorni znanstveni rad
primljen 25. studenoga 2008., prihvaćen za tisak 25. ožujka 2009.

Does Kozarac's Tena Speak Slavonian?

This paper deals with the relation between the 19th century standard Croatian language and the dialect, particularly with the style-creating usage of dialect in the linguistic characterization of persons.

APOZICIJA I SROČNOST

Marija Znika

U jednom od brojeva Jezika¹ obradila sam sintaktički položaj apozicije i značenjski odnos apozicije i riječi uz koju se apozicija uvrštava. Ostao je premalo zahvaćen jezični (sročnosni) dio i posve nezahvaćen pravopisni

¹ Sintaktički i semantički položaj apozicije, Jezik, godište 55., broj 4., str. 129. – 143., Zagreb, listopad 2008.